

A folyamatműszerezés érzékelői

Érzékelők mérőkörei - 3.

Dr. Fock Károly

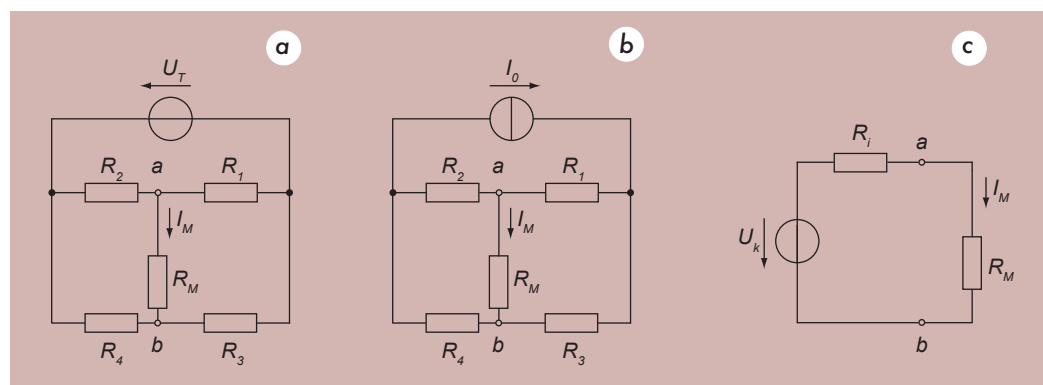
A kiegyenlített hídkapcsolások ismertetése során az alábbi részben sorra kerül néhány olyan fontos tulajdonság elemzése, mint a véges terhelő impedanciák hatása, a vezeték-ellenállások kompenzálása, a mérőhely-átkapcsolás, valamint a nullpontelnyomás és a zavarkompenzáció kérdése. A cikk második részében a hídkapcsolások erősítőit tárgyaljuk.

Véges impedanciával terhelt, kiegyenlített hídkapcsolások

A kiegyenlített hídkapcsolások típusainak a vizsgálatokor feltételeztük, hogy a kimeneten üresjárású feszültséget vagy rövidzárási áramot mérünk. Ezekkel a peremfeltételekkel minősítettük a különböző hídkapcsolásokat. Ez azt jelentette, hogy vagy ideális, végtelen bemenő-ellenállású feszültségmérővel, vagy ideális, zérus bemenő-ellenállású árammérővel mérjük a híd kimenőjelét.

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy mi a hatása annak, ha a hídkapcsolás kimenetét egy valódi, véges bemenő-ellenállású műszerrel zárjuk le.

A vizsgálathoz az egyszerűség kedvéért **u – u** és **i – u** típusú, ellenállásokat tartalmazó, állandó feszültséggel, ill. állandó árammal táplált, kiegyenlített hídkapcsolásokat elemzünk a 1. ábra szerint, amelyekben R_M a mérőműszer bemenő-ellenállását jelöli, amelyen a híd a-b kimenőkapcsaiból I_M nagyságú terhelőáram folyik át. A kvantitatív vizsgálathoz a hídkapcsolások *Thevenin*-helyettesítő képe szükséges (1. c ábra).

1. ábra Terhelt hídkapcsolások
a) Feszültségtáplálás
b) Áramtáplálás
c) *Thevenin*-helyettesítő kép

A *Thevenin*-helyettesítő kép elemei **u – u** típusú hidaknál:

$$U_d = U_0 \frac{R_1 R_4 - R_2 R_3}{(R_1 + R_2)(R_3 + R_4)} \quad \text{és} \quad R_i = (R_1 \times R_2) + (R_3 \times R_4),$$

i – u típusú hidaknál pedig:

$$U_d = I_0 \frac{R_1 R_4 - R_2 R_3}{R_1 + R_2 + R_3 + R_4} \quad \text{és} \quad R_i = (R_2 + R_4) \times (R_1 + R_3)$$

összefüggésekkel számítható, míg a mérőműszer R_M ellenállásán átfolyó I_M áramot az

$$I_M = \frac{U_d}{R_i + R_M}$$

egyenlet adja.

A terhelés következményeként a hídkapcsolás belső ellenállásán feszültségesés jön létre, az a-b kimenőkapcsokon U_k -nál kisebb feszültség jelenik meg, tehát érzékenységsökkenés jön létre. Továbbá a műszeráramot most a híd R_i belső ellenállása – a híd minden egyes elemét tartalmazó bonyolult összefüggésen keresztül – is befolyásolja, tovább növelve ezzel a linearitási hibát.

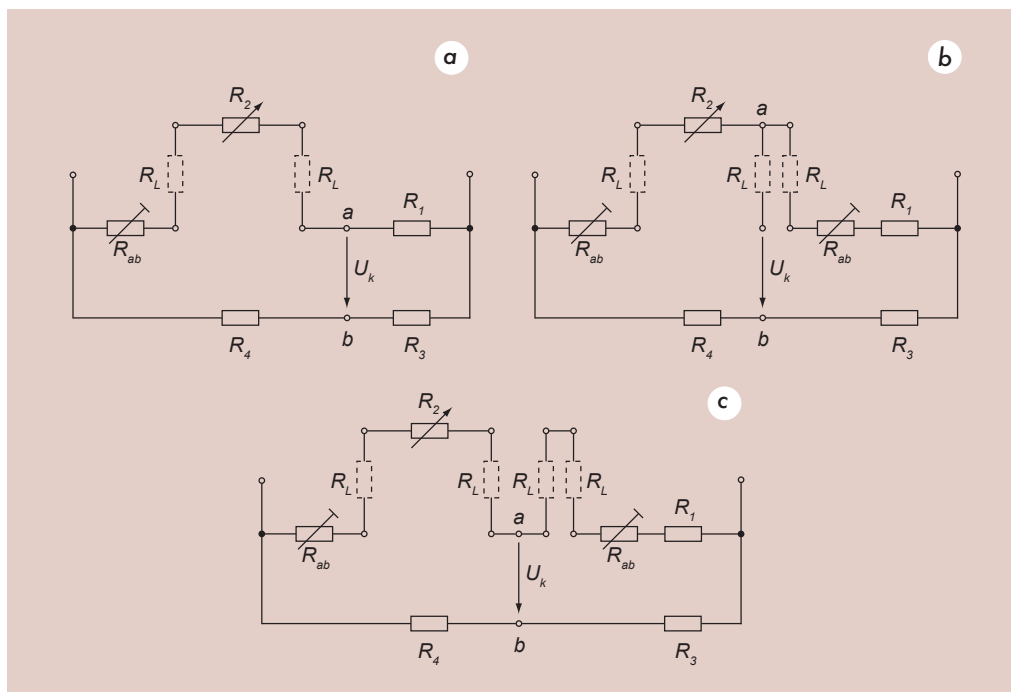
A vázolt kedvezőtlen hatások miatt általában kerüljük a terhelt kiegyenlített hídkapcsolások alkalmazását.

Vezeték-ellenállások hatásának kompenzálása

Gyakorlati alkalmazásoknál szinte törvényszerű, hogy az impedanciakimenetű érzékelőket rövidebb, hosszabb vezeték-

ekkel kötik be a hídkapcsolásba. Az R_L vezeték-ellenállásnak többféle, a mérést befolyásoló hatása van.

Az alkalmazástól függő bizonytalan értéke egyrészt hozzáadódik az érzékelő impedanciájához, ezáltal ellenőrizhetetlen módon csökkenti annak érzékenységét. A bizonytalanság csökkentése érdekében a 2. ábrán látható módon az R_{ab} jelű ellenállással az R_L vezeték-ellenállásokat egy meghatározott (10 Ω, 20 Ω) értékre egészítik ki. Ezek után a híd többi elemét úgy kell méretezni, hogy a kívánt munkapontban a híd kiegyenlített legyen.

2. ábra Ellenállásos érzékelők csatlakoztatási lehetősége hídkapcsolásba (R_L az R_2 érzékelő csatlakozó vezetékének ellenállása, R_{ab} kiegyenlítő ellenállás)
 a) kétvezetékes bekötés
 b) háromvezetékes bekötés
 c) négyvezetékes bekötés

Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy a vezetékek R_L ellenállása (anyaga többnyire vörösréz) is hőmérsékletfüggő, ami növeli a mérés hőmérsékleti hibáját.

Ennek a hibának a csökkentésére pl. a 2. b ábrán látható, ún. háromvezetékes megoldást alkalmazzák. Az ábrán vázolt kapcsolás szerint a szomszédos hídágba is kerül egy hőmérsékletfüggő R_L ellenállás, ami a hőmérséklet hatására az előbivel megegyező módon változik. A kompenzáció nem 100%-os értékű, mert ezáltal pl. **u - u** típusú hídkapcsolásban – a 2. b ábra alapján – $R_1 = R_0 + \Delta R$, és $R_1 = R_2 = R_3 = R_0$ feltételezésével az

$$\frac{U_k}{U_T} = \frac{(R_{ab} + R_L + R_0 + \Delta R)R_0 - (R_{ab} + R_L + R_0)R_0}{(R_{ab} + R_L + 2R_0)(R_{ab} + R_L + 2R_0)}$$

egyenlettel felírható üresjárású kimenőfeszültség kifejezésében csak a számlálót tudjuk R_L vezeték-ellenállástól függetlenné tenni, a nevezőben az R_L megmarad. Hasonló a helyzet a többi hídkapcsolástípusnál is. $R_L \ll (R_{ab} + 2R_0)$ esetén azonban a hatás többnyire elhanyagolható. A helyes mérés további feltétele az U_k kimenőfeszültség terhelésmentes mérése annak érdekében, hogy a kimeneten ne folyjon áram.

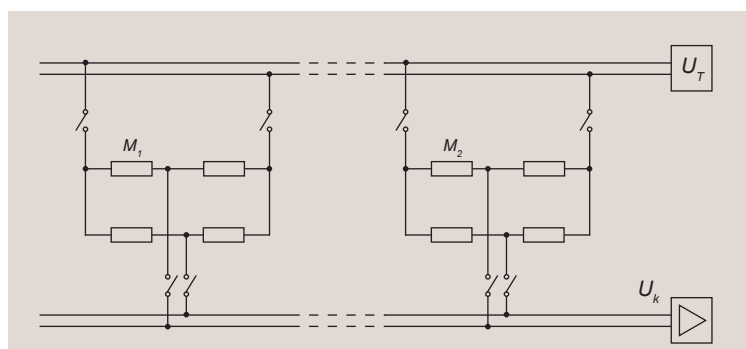
Ha a terhelésmentes mérés feltételeit nem tudjuk teljesíteni, akkor az ún. négyvezetékes megoldást (2. c ábra) kell választani. A választott megoldás szerint mindkét hídágba azonos, $2R_L$ értékű ellenállás kerül, a híd a vezeték-ellenállás szempontjából szimmetrikus felépítésű lesz, és annak változásai nem játszanak ily módon szerepet.

Mérőhely-átkapcsolás

Több érzékelő alkalmazása esetén gyakori célkitűzés a mérőberendezés költségeinek minimalizálása. Kézenfekvő megoldásnak tűnhet az ellenállásos átalakítóknak egyenkénti hídba kapcsolása mechanikus kapcsolók segítségével. Ez a megoldás

dás azonban – a kapcsolók nem reprodukálható átmeneti ellenállásai miatt – nem szerencsés, mivel ezen átmeneti ellenállások gyakran a mérendő ellenállás-változások nagyságrendjébe esnek.

A fenti hiba csökkentése érdekében műszakilag az a helyes megoldás (3. ábra), amikor minden egyes érzékelőnek külön hídkapcsolása van, és a kívánt sorrendben ugyanazt az U_T tápfeszültséget és ugyanazt a nagy bemeneti ellenállású mérőerősítőt kapcsoljuk a hídra. Ezáltal az átmeneti ellenállások hatástalanok. A költségcsökkentés úgy valósul meg, hogy a több mérőhelyes mérőrendszer csak egy tápfeszültséget és csak egy erősítőt igényel.

3. ábra Azonos U_T feszültséggel táplált és azonos erősítővel ellátott hidak átkapcsolása

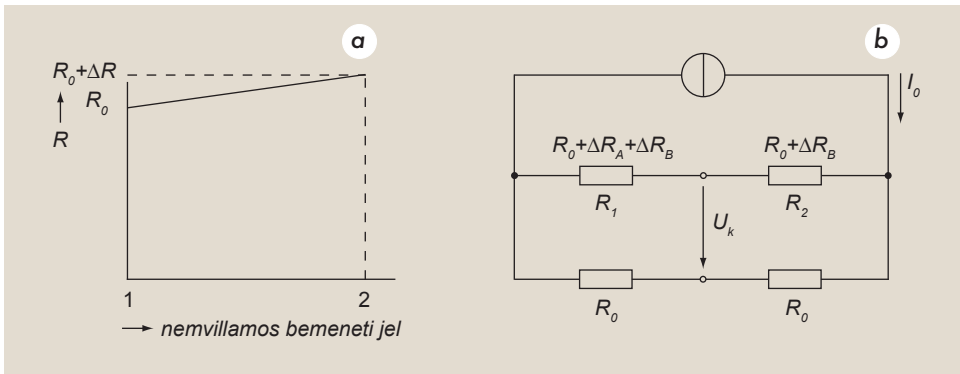
Nullpontelnyomás és zavarkompenzáció

A kiegyenlített hídkapcsolások tulajdonságainak vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a hídkapcsolás egy párhuzamos struktúrát valósít meg. Azok a hatások, amelyek a hídkapcsolás mindkét oldalán azonos módon hatnak, a kimeneten kioltják egymást. Ez az azonos fázisú jelelnyomás az ellenállásos és általában az impedanciakimenetű érzékelők esetében kimondottan hasznos. Tételezzük fel pl., hogy egy R_0 alap-ellenállású érzékelő a mérendő bemeneti jel hatására $R_0 + \Delta R$ értékre nő (4. a ábra). Ha ezt az érzékelőt R_0 értékű ellenállásokból felépített hídkapcsolásba kötjük, akkor az R_0 alapellenállást a híd kompenzálja. Az U_k kimenőfeszültség áramgenerátoros táplálás esetén ΔR , feszültség-generátoros táplálásnál pedig $\Delta R/R_0$ értékkel arányos.

A zavaró hatások kompenzációját részletesebben az 4. b ábra jelöléseivel áramgenerátoros táplálás esetében tárgyaljuk (**i - u** típusú híd). Tételezzük fel, hogy az R_1 jelű ellenállás az **A** bemenőjel hatására ΔR_A ; a **B**-jelű zavaró hatásra pedig ΔR_B értékkel változik meg, míg az R_2 jelű érzékelő csak a **B**-jelű zavaró hatásnak van kitéve ($R_2 = R_0 + \Delta R_B$).

Az áramgenerátoros táplálású hídkapcsolás U_k kimenőfeszültsége:

$$U_k = I_0 \frac{R_0(R_0 + \Delta R_A + \Delta R_B) - R_0(R_0 + \Delta R_B)}{4R_0 + 2\Delta R_A + \Delta R_B} = I_0 \frac{R_0 \Delta R_A}{4R_0 + 2\Delta R_A + \Delta R_B} \approx \frac{1}{4} I_0 \Delta R_A$$

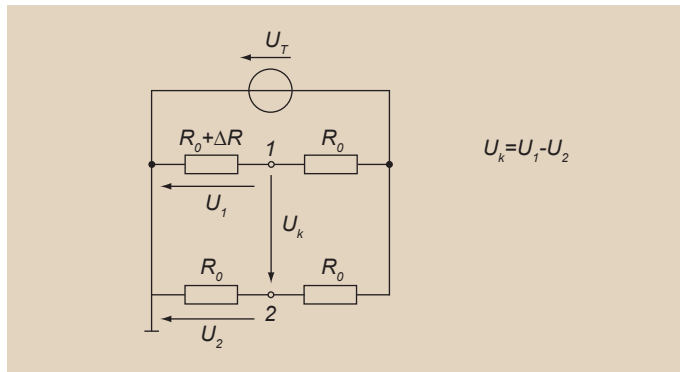
4. ábra Nullpontelnyomás és nem kívánt, zavaró hatások kompenzációja ellenállásos érzékelőkkel

- a) Ellenállásos átalakító statikus karakterisztikája (1 a méréstartomány eleje, 2 a méréstartomány vége)
- b) $i - u$ üzemmódú, kiegyenlített hídkapcsolás

Látható, hogy a kimenőfeszültség csak az **A** mérendő mennyiségtől függ, a **B** zavaró hatástól pedig ($\Delta R_B \ll 4R_0$ feltételezéssel jó közelítéssel) független. A hídkapcsolásoknak ezt a tulajdonságát használtuk ki a vezeték-ellenállások hatásának a kiküszöbölésére a három- és négyvezetékes megoldásokban.

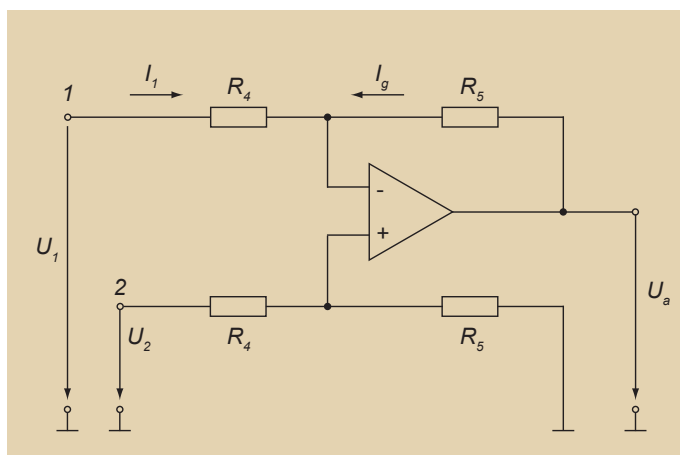
Hídkapcsolások erősítői

A kiegyenlített hídkapcsolások előző fejezetben részletezett számos előnye mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a híd U_k üresjárási kimenőfeszültsége a további jelfeldolgozás érdekében általában erősítésre szorul. A 5. ábra jelöléseivel az U_k kimenőfeszültség két – kb. azonos nagyságú – U_1 és U_2 részfeszültségnek az $U_1 - U_2$ különbségéént keletkezik.

5. ábra Egy $u - u$ üzemmódú, kiegyenlített hídkapcsolás kimenőfeszültségének mérése: $U_k = U_1 - U_2$

6. ábra Differenciaerősítő kiegyenlített hídkapcsoláshoz

A továbbiakban a 5. ábra hídkapcsolásának **1** és **2** jelű kimenőpontjaira kapcsolódó erősítők tulajdonságait és a velük szemben támasztott követelményeket tárgyaljuk.

Differenciaerősítő

A különbségképzés és erősítés megvalósításának kézenfekvő eszköze a 6. ábrán látható differenciaerősítő. Mint ismeretes, az erősítő kimenetén várható U_a feszültség:

$$U_a = -\frac{R_5}{R_4}(U_1 - U_2) = -\frac{R_5}{R_4}U_k \approx -\frac{R_5}{R_4} \frac{U_T \Delta R}{4 R_0}$$

Ez a kiegyenlített hídkapcsolásból és differenciaerősítőből álló kombináció azonban csak kisellenállású érzékelő(k)höz alkalmazható. Az R_4 és R_5 ellenállások ugyanis elhangolhatják a hidat, és a híd kimenetén folyó áram pedig megnöveli a linearitási hibát.

Műszererősítő

A 6. ábrán látható differenciaerősítő hibájának kiküszöbölésére, nagyellenállású hídkapcsolások méréséhez is, előnyösen használható a 7. ábrán bemutatott műszererősítő. A megoldás lényege az, hogy az U_1 és U_2 feszültséget külön-külön erősíti a V_1 és a V_2 jelű, nem invertáló, nagy bemeneti ellenállású erősítő, megszüntetve ezzel a mérőerősítőnek a hidra gyakorolt hatását. Az

$$U_{1a} - U_{2a} = \left(1 + \frac{2R_1}{R_3}\right)(U_1 - U_2)$$

nagyságú feszültségkülönbséget erősíti tovább a V_3 jelű differenciaerősítő, és a kimenő U_a feszültségre végül az

$$U_a = -\frac{R_5}{R_4} \left(1 + \frac{2R_1}{R_3}\right)(U_1 - U_2)$$

egyenletet kapjuk.

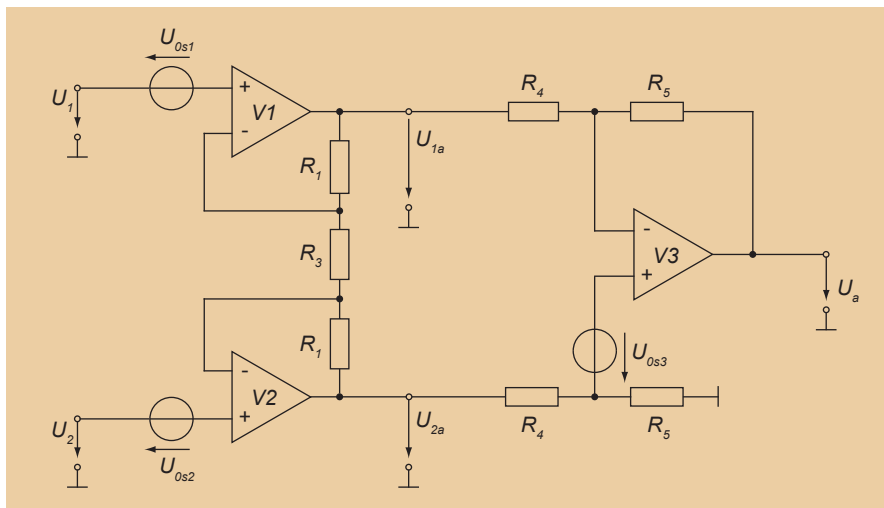
Az erősítő fokozatok helyes megválasztásával csökkenthető az U_{os1} és U_{os2} offsetfeszültségek hatása is. A 7. ábra jelöléseivel ugyanis a kimenőfeszültségben megjelenő offsetfeszültségek:

$$U_a(U_{os}) = -\frac{R_5}{R_4} \left(1 + \frac{2R_1}{R_3}\right)(U_{os1} - U_{os2}) + \left(1 + \frac{R_5}{R_4}\right)U_{os3}$$

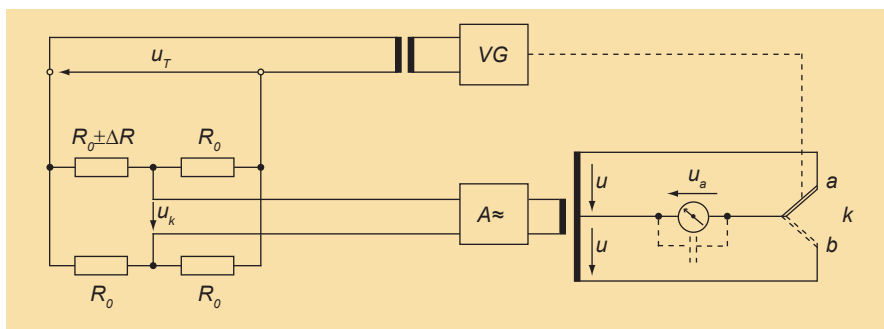
változást okoznak. A $V1$ és $V2$ erősítő válogatásával az $(U_{os1} - U_{os2})$ és annak hőmérsékletfüggése is kompenzálható, ha a különbség zérus. Ezek után a bemeneti fokozat erősítésének növelésével csökkenthető a $V3$ differenciaerősítő erősítése és az U_{os3} hatása is.

Vivőfrekvenciás hidak és mérőerősítők

Az eddig tárgyalt egyenfeszültséggel vagy egyenárammal táplált hídkapcsolások felbontóképességét korlátozzák részben az erősítő offset feszültségei és annak változásai, ill. azok a termofeszültségek, amelyek a hídkapcsolásokban a csatlakozási

7. ábra Műszererősítő az offsetfeszültségekkel

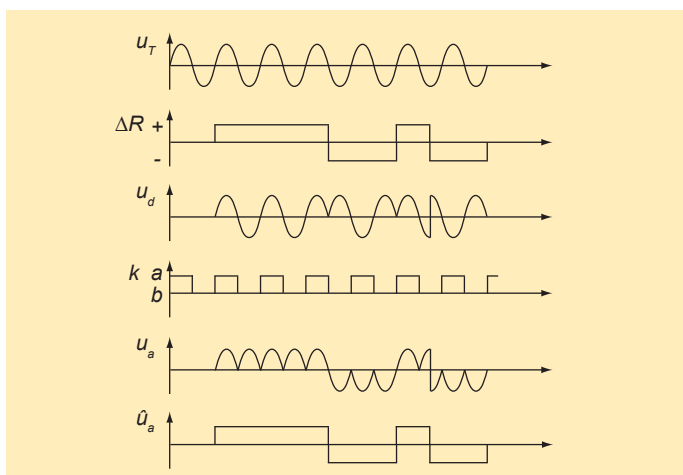
8. ábra Vivőfrekvenciás mérőhíd (VG: vivőfrekvenciás generátor, A≈: váltakozó feszültségű erősítő, k: vezérelt kapcsoló mint demodulátor)

pontokban az eltérő anyagok és hőmérsékletek esetén keletkeznek. Az offset- és termofeszültségek egyenfeszültségek, amelyeket egy váltakozó feszültségű erősítő nem visz át. Tehát az ilyen természetű egyenfeszültségű zavarokat kiküszöbölni és a felbontóképességet növelni akkor lehet, ha a hidat váltakozó feszültséggel tápláljuk, és egy váltakozó feszültségű mérést hajtunk végre.

A 8. ábrán látható hídkapcsolás négy azonos R_0 értékű ellenállásból áll, amelyek közül az egyik a mérések során $\pm\Delta R$ mértékben megváltozik. A hidat $u_T = \hat{U}_T \sin\omega_0 t$ váltakozó feszültséggel tápláljuk. Ha a híd $+\Delta R$ ellenállásértékkel elhangolódik, akkor az u_k kimenőfeszültség:

$$u_k \approx \frac{\hat{U}_T \sin\omega_0 t}{4R_0} \Delta R$$

9. ábra Vivőfrekvenciás mérőhíd jelalakjai

A tápfeszültséget vivőfeszültségnek fogjuk fel, amelyiket a ΔR ellenállás-változás modulál. Ha az ellenállás $-\Delta R$ értékkel csökken, akkor az u_k kimenőfeszültség $-u_k$ lesz. A negatív előjel a kimenő u_k feszültségnek az u_T vivőfeszültség-hez képesti 180° -os fáziseltolódását jelenti.

Az $A \approx$ erősítő ezt a feszültséget felerősíti, de ahhoz, hogy az erősítő kimenőjeléből az ellenállás-változás előjelét is kiolvashassuk, fázisérzékeny egyenirányítót kell használnunk. Ezt szemlélteti a 8. ábrán látható K jelű vezérelt kapcsoló, amelyet aluláteresztő szűrőként kiegészít a kimeneten látható elektromechanikus műszer (esetleg egy kondenzátorral együtt). A mérőkör egyes pontjain látható időfüggvényeket a 9. ábrán mutatjuk be. Az ábra 2. sorában egy aperiodikusán változó $\pm\Delta R$ ellenállás-változást láthatunk, ami az u_k feszültséget modulálja (az ábra 3. sora). A híd tápfeszültségével azonos frekvenciával vezérelt K kapcsoló ezt a (felerősített) jelet fázisérzékenyen egyenirányítja (5. sor), amelyből a vivőfrekvencia kiszűrése után visszakapjuk a ΔR ellenállás-változás időfüggvényét (6. sor).

Dinamikus mérésnél tételezzük fel, hogy az érzékelő R ellenállása $R = R_0 + \Delta R \sin\omega_1 t$ időfüggvény szerint változik. Ekkor a híd u_k kimenőfeszültségére az

$$u_k = \frac{\hat{U}_T \Delta R}{4 R_0} \sin\omega_0 t \sin\omega_1 t$$

kifejezést kapjuk, ami a trigonometrikus azonosságok felhasználásával az

$$u_k \approx -\frac{\hat{U}_T \Delta R}{4 R_0} \frac{1}{2} [\cos(\omega_0 - \omega_1)t - \cos(\omega_0 + \omega_1)t]$$

alakra hozható. Az amplitúdómoduláció következményeképpen egy $\omega_0 - \omega_1$ és egy $\omega_0 + \omega_1$ oldalfrekvencia keletkezik, amit az erősítőnek fel kell dolgoznia. A pontosság érdekében az ω_0 vivőfrekvenciának legalább ötször nagyobbnak kell lennie az ω_1 frekvenciánál – vagyis az $\omega_0 > 5\omega_1$ feltételt kell betartani –, ami azt jelenti, hogy az erősítőnek a vivőfrekvencia körül legalább egy $\pm 20\%$ széles frekvenciasávot kell hibamentesen átvinnie.

A folytatásban olyan mérőkörök ismertetésére kerül sor, amelyekben az ellenállás-kimenetű érzékelőket áramgenerátorosan lehet táplálni.

IRODALOM:

- [1] E. Schrüfer: Elektrische Meßtechnik, 6. erweiterte Auflage. Carl Hanser Verlag, München Wien, 1995
- [2] Herpy M.: Analóg integrált áramkörök. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1974
- [3] Hainzmann J. - Varga S. - Zoltai J.: Elektronikus áramkörök. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- [4] U. Tietze - Ch. Schenk: Analóg és digitális áramkörök. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1993
- [5] Zoltán I.: Méréstechnika. Műegyetemi Kiadó, Budapest, 1997

(Folytatjuk!)